

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 123 2002

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2003 och för recensioner 1 september 2003.

Från och med denna årgång av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-20-0

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

Essän om Strindberg som är läsvärd än i dag och har lämnat spår även i tysk och fransk Strindberg-syn, mottogs av recensenter i Sverige med ironi och ansågs vittna om avgudadyrkan och idiotiskt knäfall. Det är denna essä Lidforss syftar på då han bedömer John Landqvists artikel under Strindbergsfejden som det bästa som skrivits om Strindberg sedan Hanssons essä (avh. 465). Man kan alltså inte ifrågasätta att Lidforss tagit del av den.

Också när det gäller antitendensinställningen och den viktiga trätöfrågan under fejden om vem/ vilka som först bröt med åttitalet följer Lidforss Hanssons uppfattningar sådana de framkommer t. ex. i den viktiga *Materialismen i skönlitteraturen* som Hansson gav ut 1892 (i tysk version 1891). Denna skrift har högt anseende och är en genomtänkt uppgörelse med naturalismen men berör även de proteströrelser som förekommit i Norden. Här avfärdas Heidenstam-Levertin skrifterna *Renässans* och *Pepitas bröllop* med att de haft två programpunkter: svenskhet och livsglädje – och att de kämpat med oväsentligt mot oväsentligt (*Samlade Skrifter* 2, 308). Åsikterna om "Pepitamännen" som Strindberg sedan kallar dem under fejden hade Hansson och Strindberg ventilerat i brevform under 1889–90.

Jag menar alltså att Lidforss insikter och litterära värderingar som framstår som imponerande och föregripande inte kan återföras enbart till han eget goda omdöme utan i hög grad är påverkade av centrala essäistiska skrifter från Ola Hansson – den man Vendelfelt kallar hans "hus-gud". Exempelen på detta kunde mångfaldigas. Det är för övrigt om Hanssons essäistik Lidforss sista tal (1913) handlar.

Trots de invändningar jag här fört fram vill jag understryka att Lennart Leopolds gedigna och innehållsrika arbete givit oss en tydligare och i flera avseenden ny bild av Lidforss och av hans betydelse som litterär opinionsbildare liksom av hans insatser som befrämjare av den unga skånska litteraturen. Att Lidforss förenade sin smak för god dikt med politisk radikalism i sin litteraturgranskning har Leopold övertygande visat. Hans väldokumenterade arbete blir en god utgångspunkt vid eventuell fortsatt Lidforss-forskning. Det bör även tilläggas att den noggrannhet som utmärker Leopolds arbete också visar sig i att det trots det stora sidantalet och det omfattande

citerandet finns ytterst få detaljmärkningar att göra.

Inger Månesköld-Öberg

Gunvor Stolt, *Att bryta egen väg. Jeanna Oterdahl i föredrag och författarskap* (Meddelanden från Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 8). Uppsala 2002.

Gunvor Stolt har skrivit en avhandling med titeln *Att bryta egen väg. Jeanna Oterdahl i föredrag och författarskap*. Utgångspunkten är att Jeanna Oterdahls skönlitteratur för vuxna fallit i glömska och hennes insats som föreläsare inom folkbildningsverksamheten överskuggats av minnesbilden av henne som barnboks-författare och kristen förkunnare. För att få en bredare förståelse för Jeanna Oterdahl (JO) som socialt engagerad kulturdebattör under 1900-talets första hälft vill avhandlingsförfattaren undersöka ett urval av hennes skönlitteratur för vuxna från perioden 1919 till 1949 och jämföra vissa motiv och teman som också återfinns i de föreläsningar som JO höll under en mångårig verksamhet som kringresande föredragshållare inom folkbildningsarbetet, "resande i ideella varor" som hon själv kallade det.

Den valda skönlitteraturen utgörs av romanerna *Inger Skram* (1919), *En av oss* (1927), *Helga Vilhelmina* (1933), *Världen växer* (1936), *Vårdträdet* (1938) och novellsamlingen *Bukett i november* (1949). Gunvor Stolt (GS) vill visa hur JO deltog i samhällsdebatten genom att använda litteraturen och föreläsningarna för att föra fram de frågor som hon själv bedömde som viktiga. De tre motivkretsar som främst uppmärksammas i avhandlingen är kvinnors utbildnings- och yrkesvillkor, kvinnors underordnade könsroll och moderskapet. GS anser att det valda perspektivet endast lämnar ett litet utrymme för de religiösa aspekter som återfinns i texterna, men betonar samtidigt att det är kyrkans religiösa referensram som begränsar kvinnors handlingsfrihet under 1900-talets första hälft, då JO var verksam som författare och kulturdebattör. GS framhåller att JO:s författarskap kan tolkas som ett krav på kvinnorna att anpassa sig till en föreskriven traditionell könsroll. Men som en väl dold och knappt urskiljbar underström i JO:s vuxenlitteratur och föredrag finner GS en kritik av den patriarkala sociala strukturen. Det är denna radi-

kala motström i JO:s föreläsningar och skönlitteratur för vuxna som GS vill lyfta fram.

Avhandlingens titel, "Att bryta egen väg", syftar på JO:s egna livsval, den väg hon valde för sin verksamhet, och hur den avvek från tidens traditionella könsroll. GS ser JO som en i den stora skaran socialt engagerade kvinnor som vid förra sekelskiftet deltog i arbetet för viktiga samhällsförändringar. JO kunde som pedagog, författare och föredragshållare nå ut med sin syn på tidsfrågorna under perioden 1919–1949. Hon använde sig också av radio, dagspress och tidskrifter. Hennes böcker gick ut i stora upplagor och flera av dem översattes till många språk. Hon var en uppmärksammas kulturpersonlighet i sin samtid. För att undersöka konsekvenserna av genuskonstruktionerna för kvinnor i Sverige under 1900-talets första hälft utgår GS från Yvonne Hirdmans teori om kvinnors sociala underordning. Genussystemets två bärande principer – isärhållandet av könen och etablerandet av det manliga som norm – tillämpas på skolutbildningens och arbetsmarknadens områden. För diskussionen av kvinnor och kulturproduktion utgår avhandlingsförfattaren från Pierre Bourdieus sociologiska modell.

Utgångspunkterna för GS:s undersökning är JO:s egen utbildningssituation, hennes eget yrkesarbete och hennes upplevelse av underordning och krav på anpassning till en traditionell könsroll. De sociala aspekterna på kulturproduktionen knyts samman med JO:s egen kamp för att förverkliga sina författarambitioner. I avhandlingens första del relateras biografiska fakta om JO (1879–1965) till de historiska förutsättningarna. Här finns också en översikt av författarskapet i dess helhet och en genomgång av JO:s föreläsningar och medverkan i massmedier under perioden 1919–1949. I avhandlingens andra del genomförs analyserna av skönlitteraturen för vuxna. Böckernas kvinnoskildringar placeras in i en historisk kontext som utgörs dels av JO:s liv och verksamhet från 40 till 70 års ålder, dels av den allmänna historiska utvecklingen under den undersökta perioden.

GS konstaterar att den tidigare forskningen om JO inte är omfattande. Hon knyter an till en tidig tysk studie, Kristrun Gehring, "Die Dichtung Jeanna Oterdahls", publicerad i antologin *Studien zur Jugendliteratur* 1958, för sin analys av moderskaps- och ensamhetstemat. Från Lena Kårelands artikel i tidskriften

Barnboken, nr 2, 1992, "Den inre resan. Ett tema i Jeanna Oterdahls sagor", hämtar avhandlingsförfattaren ett tema som appliceras på en av romanerna. Från biografien *Jeanna Oterdahl. Liv och verk*, som Ying Toijer-Nilsson publicerade 1996, hämtar GS stöd för sin tes om det nära sambandet mellan liv och dikt i JO:s fall och för författarskapets intresse som tidsdokument.

GS beskriver JO:s väg från det burgna hemmet i Uddevalla, där hon växte upp som äldst bland fem syskon, till flyttningen till Göteborg, då familjen kommit på ekonomiskt obestånd på grund av morfaderns konkurs. JO var då 14 år. Trots faderns död kunde JO gå ut Mathilda Halls flickskola i Göteborg och efter en förberedande seminariekurs antogs hon vid Högre lärarinneseminariet i Stockholm. Hon utexaminerades 1901 och fick omgående tjänst som lärare i svenska och historia vid samma flickskola i Göteborg, där hon varit elev några år tidigare. Den unga JO förenade sin yrkesverksamhet som flickskolelärarinna med debuten som barnboks-författare. Hon inledde också en 60-årig verksamhet som recensent av barn- och ungdomslitteratur i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning.

Efter den ekonomiska framgången med *Inger Skram* 1919 kunde JO gå ner i tjänst och fick därmed mer tid att skriva och kunde också ägna mer tid åt att som folkbildare besöka olika orter i landet och föreläsa över ämnen som hon själv fann angelägna. Efter att ha tjänstgjort drygt 30 år som lärare på Mathilda Halls flickskola sa JO upp sig och hade under de följande 15 åren föreläsningverksamheten inom Västra Sveriges Folkbildningsförbund som huvudsysselsättning vid sidan av författarskapet.

GS diskuterar ingående könssegregeringen på utbildningsområdet och dess konsekvenser för kvinnors yrkesarbete. Hon beskriver också hur JO under seminarietiden kom i kontakt med Elsa och Natanael Beskow och kretsen kring Djursholms kapell, vilket fick stor betydelse för hennes fortsatta verksamhet. Natanael Beskows religiösa inställning präglades av avståndstagandet från all konfessionell bundenhet och ett positivt krav på en i samhället och i det mänskliga samlivet praktiskt omsatt kristendom. Både i fråga om bildningen som klassöverbyggande och människovärdesprincipen som grund för en kristen socialetik följde JO Natanael Beskow. JO mötte under seminarietiden också kvinnosakspionjären Eva Fryxell och blev god vän med den

jämnåriga Emilia Fogelklou. GS bedömer att JO i Fredrika Bremers anda kom att omfatta ett komplementärt särartstänkande. Det innebar att hon hade höga tankar om samhällsmoderligheten som samhällsformande kraft.

Mot bakgrund av redogörelsen för JO:s liv, utbildning och yrkesverksamhet gör avhandlingsförfattaren ett urval ur föreläsningsskripten. GS granskar vilka fakta JO tar upp i sin föreläsning, vilka frågor hon ställer och vilka teman hon följer. Samtidigt undersöker GS om föredraget förmedlar någon bild av tidens politiska, ekonomiska och sociala situation och hur JO:s egna upplevelser har påverkat innehållet. I den andra delen av avhandlingen undersöker GS hur motiv och teman som återkommit i föreläsningarna gestaltas skönlitterärt. I analyserna av romanerna ses JO:s eget liv och egna verksamhet som ett exempel på "att bryta egen väg" och tillmäts stort förklaringsvärde.

Romanen *Inger Skram*, som publicerades 1919, skildrar enligt GS en okuvlig person. I en autentisk livsberättelse har JO tagit vara på en kvinnas närmast obegripliga förmåga att uthärda, när livet bara bjöd motgångar. Huvudpersonen förverkligar i sitt liv en religiositet utan dogmer. I romanen *En av oss* (1927) skildras en kvinnas självanalys under en konvalescens. Minnesarbetet leder fram till en försoning med det egna ödet och en positiv utopi: som ogift tänker hon upplåta en ärvd gård till ett hem för ensamma, övergivna barn. Hon ska förverkliga Fredrika Bremers och Ellen Keys vision av samhällsmoderlighet, när drömmen om den vanliga modersrollen inte uppfyllts. Helga Vilhelminatrilogin från 1930-talet beskrivs som en proletärroman. Här återkommer temat om samhällsmoderlighet i moderniserad form. Huvudpersonen Helga Vilhelmina har efter folkhögskolestudier kommit fram till hur hon ska delta i skapandet av framtidens samhälle. Novellsamlingen *Bukett i november* publicerades 30 år efter utgivningen av *Inger Skram*. Den 70-åriga JO kan blicka tillbaka på sitt liv och sin gärning. Frågorna om offer och underordning präglar novellerna. Tonen är mörk och dyster. Berättelserna summerar olika livserfarenheter i dödens närhet. I novellsamlingen berättas om kvinnor som låtit sig styras ett helt liv av offertanken men här möter även kvinnor som axlat en utvidgad modersroll som samhällsmödrar och kvinnor som trotsar konventionerna och bryter sig egen väg.

GS:s avhandling har sin styrka i empirin, historiseringen, det engagerade framställningssättet och betoningen av JO:s sätt att bryta egen väg. Det problematiska är enligt min uppfattning relationen till den tidigare forskningen, förhållningssättet till det kristna idégodset och urvalet av föreläsningar – liksom urvalet inom föreläsningarna – vilket i sin tur påverkar jämförelsen med gestaltningen av samma motiv och teman i romanerna.

GS anger att hon knyter an till Gehrling (1958) i fråga om barndomsupplevelsernas betydelse för levnadsödet och anger att hon i avhandlingen tänker utveckla detta motiv genom att knyta det till den komplicerade modersbilden i JO:s fiktion och föreläsningar för att sedan relatera motivet till det genomgående ensamhets temat. Från Kärelands studie (1992) hämtas temat från JO:s sagor om "den inre resan" vilket GS återfinner i vuxenromanen *En av oss* (1927). Biografin av Toijer-Nilsson (1996) åberopas som stöd för föreställningen om det nära sambandet mellan liv och dikt samt författarskapets intresse som tidsdokument. I fråga om den tidigare forskningen hade det i utgångsläget varit bättre att göra klart vilken kunskap som redan finns om JO och hennes författarskap och vilka nya frågor som avhandlingsförfattaren söker svar på. Det har t. ex. betydelse att såväl Käreland i artikeln 1992 som Toijer-Nilsson både i en flickboksantologi 1994 och i biografin 1996 relaterar sina arbeten till Gehrlings tidiga studie och att det därför är den samlade bilden GS måste ta ställning till i avgränsningen av sitt eget forskningsområde.

Lena Käreland (1992) skriver att Kristrun Gehrling framhåller vissa ständigt återkommande motiv hos JO, nämligen "människans befrielse ur inre ensamhet", "utveckling av medmänsklighet" och "förmåga att glömma sig själv". Käreland förbinder "den inre resan" – personlighetsutvecklingen, karaktärsdanningen – med samma motivkrets som Gehrling lyft fram. Käreland anser att religiösa frågeställningar är grundtemat som döljer sig under den yttre intrigen i JO:s sagor. Käreland framhåller den enhetlighet i fråga om tankar och idéinnehåll som trots bredden föreligger i JO:s författarskap. För GS:s del innebär detta att "den inre resan" är ett tema som kunde ha undersökts i hela materialet i stället för att begränsas till en enstaka romananalys.

Ying Toijer-Nilsson refererar till Gehrling i sin studie "Att leva och att växa. Flickgestalter

hos Jeanna Oterdahl" i antologin *Om flickor för flickor* (1994) i samband med att hon redogör för JO:s syn på flickors fostran, där karaktärens mognad och fördjupning är det viktiga. Gehrling skriver att människan i JO:s författarskap är "der Träger eines Gottesgedankens". Samma tankegång återfinns Ying Toijer-Nilsson i Viktor Rydbergs jubelkantat, som JO citerar i sin roman *Vårdrädet* (1938): "Blir vad själviskt är förgätet, blir inom dig gudsbeläet härligare danat ut". JO anser att inte ens döden hindrar själens fortsatta växt och utveckling. I biografen två år senare upprepar Ying Toijer-Nilsson dessa hänvisningar. De uppgifter som GS hämtar från biografen om det nära sambandet mellan JO:s liv och dikt samt böckernas intresse som tidsdokument borde ha precisats innan de relaterades till den egna forskningsuppgiften.

GS använder sin punktanknytning till de tidigare litteraturforskarna för att få stöd för de teser hon driver inom sitt eget projekt. Detta gör varken den tidigare forskningen eller hennes eget arbete rättvisa. Särskilt anmärkningsvärt är att avhandlingen genomgående ligger mycket nära framställningen i biografen utan att avhandlingsförfattaren redovisar att hon har en annan värdering än JO:s biograf av JO:s pionjärsats inom barnkulturen, av hennes arbete som flickskolelärarinna och av JO som en religiös kulturpersonlighet. Även om GS och Toijer-Nilsson är eniga om att under JO:s behärskade yta dolde sig svåra depressioner, som också fick utlopp i hennes verk, har de två olika historier att berätta. Ying Toijer-Nilsson utgår från JO:s eget memoarfragment som har titeln "Vägen var lång". JO:s självbiografi skulle handla om hennes livslånga kamp fram till självinsikt och förmåga att med humor se på sig själv som barn. GS titel "Att bryta egen väg" visar att hon syftar till att berätta JO:s historia ur ett annat perspektiv. GS vill lyfta fram JO som banbrytare och pionjär, opinionsbildare och demokratiförkämpe. En klar avgränsning från tidigare forskning hade varit en förutsättning för projektets genomförande.

GS påpekar inledningsvis att det perspektiv som hon valt endast lämnar ett litet utrymme för de religiösa aspekterna i JO:s texter. Valet av perspektiv utesluter inte att GS ser ett samband mellan jämställdhetstanken hos JO och hennes kristna tro. GS gör bedömningen att JO:s författarskap på ytan kan ses som en uppmaning till kvinnor att anpassa sig till den lutherska kallelse-

läran men urskiljer under denna yta i samma texter en motkraft, som innebär en kritik av kyrkans gränsdragning för kvinnors liv och en kritik av den patriarkala samhällsstrukturen. Frågan är då om nedtoningen av religiösa aspekter på texterna är rätt väg att gå. Nästan i varje analys av skönlitteraturen kommer GS in på den kristna offertanken och den kristna kärlekstanken. Beträffande *Bukett i november* (1949) går hon så långt att hon menar att noveller närmast blir obegripliga för en modern läsare utan kunskap om det kristna idégodset. Enligt mitt förmenande hade det varit bättre att ta fasta på vad Inger Hammar påpekar i sin avhandling *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860–1900* (1999) – en bok som ingår i avhandlingens referenslitteratur – att den historiska kontexten med nödvändighet inbegriper en teologisk diskurs så länge den på ett självklart sätt ingår i de behandlade personernas tolkningshorisont. GS:s metod i avhandlingen är historisering och den teologiska diskursen ingick på ett markerat sätt i JO:s tolkningshorisont. Emancipationsproblematiken är i JO:s fall på samma sätt som för de tidiga kvinnosaks pionjärer som Inger Hammar beskriver knuten till maktkampen mellan liberala och ortodoxa grupperingar inom kyrkan. Kvinnosaks pionjärerna med Sophie Adlersparre och kretsen kring *Tidskrift för Hemmet* ville omtolka och omdefiniera kvinnans kallelse och åberopade den vikt protestantismen lade vid att varje kristen själv skulle ta ställning till de bibliska texternas innehåll.

Den svenska kvinnorörelsens pionjärer tillhörde samhällets liberala falang och var förankrade i en kristen livsåskådning i luthersk tappning. De deltog med teologiska argument i tidens debatt om kvinnofrigörelse. Deras utgångspunkt var att kvinnan precis som mannen var skapad i Guds avbild och de ansåg att kvinnan i imago Dei hade likvärdig status med mannen. Oppositionen mot den traditionella tolkningen av kvinnans kallelse kanaliserades genom anslutningen till den religiösa liberalismen. De tidiga liberalfeministerna reste krav på kvinnors intellektuella fostran vid sidan av den religiösa. De menade att det inte bara var mannen som skapats till frihet och förädling. Också kvinnor borde medges rätten att utveckla de själsgåvor som försynen tilldelat dem. Arbetets värde betonades i samband med kravet på att förvalta sitt pund. Vidare skulle kvinnans ekonomi stärkas så

att äktenskapet inte sågs som enda mål för kvinnans liv. Mot sekulariseringen ställde Adlersparre upp kristendomens frigörelseideologi: den avsåg inte bara den andliga delen utan också kvinnans ursprungliga rättigheter på jorden som friborn människa. I sedlighetskampen förordade Adlersparre en gemensam kristen sedlighetsnorm för könen och krävde andlig gemenskap mellan makar i ett etiskt äktenskap.

Som idéhistorikern Ulla Manns beskriver i sin avhandling *Den sanna frigörelsen. Fredrika Bremerförbundet 1884–1921* (1997) förändrades vid sekelskiftet den tidiga liberala feminismen, som var ett makt- och könskritiskt projekt, till ett projekt, där människosynen var komplementär och kvinnligheten sågs som en konstant biologisk kategori. Målet för emancipationen var inte längre både individuell frigörelse och samhällsförbättring, utan huvudvikten lades på det specifikt kvinnliga/moderliga samhällsinflytandet. Ellen Keys moderlighetsideologi accepterades och tanken på ”den frälsande kvinnligheten” kom att omfattas av de flesta svenska kvinnoorganisationer under 1900-talets första decennier – inklusive rösträttsrörelsen och fredsrörelsen.

I stället för att upprepa tidigare framförda psykologiska förklaringar till JO:s ställningstaganden, livsval och verksamhet anser jag att undersökningen av hennes tematisering av kvinnors utbildnings- och yrkesvillkor, kvinnors sociala underordning och synen på moderskapet borde ha relaterats till de tidiga kvinnoaktiviteterna, som i sin kritik av den traditionella kvinnliga könsrollen utgick från den religiösa liberalismen. Som Toijer-Nilsson påpekat i biografien använde JO Fredrika Bremers åsikter som vapen i en kulturkritik mot sin egen tid. Den kritiska underström som GS urskiljer i JO:s texter är enligt min mening ett fullföljande av det ursprungliga liberalfeministiska projektet som både ställde krav på individuell frigörelse och samhällsförbättring. Det är missvisande att analysera JO:s föreläsningar och romaner 1919–1949 mot bakgrund av en emancipationskamp där den ideologiska sidan av frigörelseprojektet tonats ner. Det originella är i stället JO:s utformning av det liberalfeministiska projektet i sin verksamhet som lärare, författare och folkbildare under perioden.

I GS:s framställning betonas JO:s ensamhet och utanförskap på ett sätt som gör det svårt för läsaren att förstå att JO såg skapandet av en levande gemenskap mellan människorna som må-

let för livet på jorden. Avhandlingsförfattarens starka inriktning på JO som privatperson leder till att JO:s texter och föreläsar- och författarambitioner uppfattas som ett privat projekt. JO placeras därigenom utanför de nätverk i Sverige som förenade intellektuellt verksamma kvinnor under 1900-talets första decennier. Redan de många brevcitaten i avhandlingen ger en bild av olika människor som JO stod i nära och förtroendefull kontakt med.

Roger Qvarsell beskriver i sitt bidrag till antologin *Obemärkta. Det dagliga livets idéer* (1995) hur en rad svenska kvinnor under de första decennierna av 1900-talet var verksamma i ett svår-fångat gränsland mellan morallära och socialpolitik, religion och politik, kvinnorörelse och folkbildning. Dessa kvinnor kom vanligen från samhällets mellersta skikt, de hade någon form av lärarinneutbildning, de var vanligen ogifta, de var mer eller mindre förankrade i en kristen tradition, de var socialt engagerade, de var mycket aktiva i olika föreningar och sammanslutningar och många av dem var flitiga och skickliga skribenter. Eftersom tidens könsroll förbehöll den offentliga sfären för männen, underordnade sig dessa kvinnor ofta en rörelse och kunde inom ramen för denna sammanslutning göra en insats i samhället. Den rörelse som JO främst engagerade sig i är Förbundet för kristet samhällsliv, som Natanael Beskow bildade 1918, samma år som JO skrev *Inger Skram*. Forskningen har mycket att vinna på att undersöka hur kvinnor i överensstämmelse med den traditionella rollfördelningen mellan könen stod för det praktiska och vardagliga arbetet med att genomföra rörelsens idéer och program i praktiken och göra dem till en del av samhället.

När de sociala problemen ökade under 1900-talets första decennier och kyrkan förlorade sin självklara position i samhället, växte en kristet social rörelse fram som en ny form av kyrklig verksamhet. JO arbetade på hemgården Nordgården i Göteborg. Förebilden till den var Birkagården i Stockholm, som Natanael Beskow tillsammans med Ebba Pauli startat 1912. Syftet med hemgårdar var att skapa försoning och förståelse mellan samhällsklasserna genom bildningsverksamhet och personlig utveckling. När Natanael Beskow bildade Förbundet för kristet samhällsliv bidrog Ebba Pauli som skribent och föreläsare till verksamheten. Hon var den som vid sidan av Natanael Beskow oftast och tydligast formule-

rade vad en kristet-social livsåskådning kunde vara. Förbundets politiska program sågs som en direkt tillämpning av det kristna kärleksbudskapet. Den kristna broderskapstanken och samaritidealet, ett samhällsliv präglat av endräkt, samarbete, gemenskap och omsorg om de svaga sågs som ett sätt att förverkliga det som Gud hade avsett med människornas jordiska liv. Som framgår av JO:s recension av Ebba Paulis bok *Eremiten* i GHT 17.4.1920 och det föredrag om Ebba Pauli som ingår i arkivmaterialet uppfattar JO sin roll som rörelseintellektuell som densamma som Ebba Paulis. I sitt föredrag om Natanael Beskow framhåller JO att han också betraktade konstnärskap som ett sätt att tjäna Gud.

Ett annat nätverk som JO ingick i har beskrivits av Berit Lindberg i *Kvinnor – vakna, våga! Honorine Hermelin Grønbech. En studie kring pedagoger och samhällsvisionären* (2000). Redan 1911 finns JO tillsammans med Andrea Andréen-Svedberg, Elisabeth Aulén och Emilia Fogelklou i Honorine Hermelins närmaste vänkrets. Inspirerad av Natanael Beskow, Natan Söderblom och Manfred Björkquist utvecklade Honorine Hermelin flickskole- och folkhögskoletraditionen i sitt arbete som rektor för Kvinnliga medborgarskolan i Fogelstad 1925–1954. Från en kristen värdegrund utvecklade hon en människo- och samhällsyn som i mycket överensstämmer med JO:s.

Ett annat nätverk antyds i avhandlingen genom JO:s vänskap med Sophie Elkan och den genom henne förmedlade bekantskapen med Selma Lagerlöf. I Lisbeth Stenbergs avhandling *En genialisk lek. Kritik och överskridande i Selma Lagerlöfs tidiga författarskap* (2001) placeras Selma Lagerlöfs författarskap i den liberalfeministiska traditionen. Selma Lagerlöf delade Sophie Adlersparres uppfattning att litteratur skulle ha "nytta", d. v. s. ha ett budskap som syftade till "det goda", och författarskap därigenom kunde uppfattas som något som kunde tjäna mänskligheten. JO framhåller i sina föredrag att det största en författare kunde göra var att utbreda kärlekens evangelium på jorden och sträva själv efter att uppfylla detta krav i sitt författarskap.

När det gäller JO:s föredrag inom folkbildningsverksamheten 1919–1949 har inga tidigare auktoriteter yttrat sig. GS är den första forskaren som går igenom materialet och gör ett urval av 116 föreläsningar där frågorna om kvinnors utbildnings- och yrkesfrågor, kvinnors sociala un-

derordning och moderskapet tas upp. För sin analys av föredragen väljer GS att ansluta sig till Ying Toijer-Nilssons modell för att skriva biografier – nämligen det nära sambandet mellan liv och dikt. Intresset knyts till likheter mellan JO och den författare eller kulturpersonlighet som föredraget handlar om.

I fråga om H. C. Andersen, som GS tar som utgångspunkt för sin diskussion av återkommande teman och motiv i föreläsningarna, poängteras bådas kamp för att kunna förverkliga författarambitionen, att de skrev för barn men kanske främst ville nå en vuxenpublik, att de tar upp sociala problem och demokratifrågor, bådas intresse för språkfrågor och resor, känsligheten för kritik samt att båda var ogifta och barnlösa. I föredraget om systrarna Brontë ligger fokus i GS:s analys på de svårigheter ensamstående kvinnor möter i yrkes- och privatlivet och den otacksamma lärarrollen vilket GS anser har en motsvarighet hos JO. I fråga om Viktor Rydberg framhåller JO att mänsklighetens mål och människans moraliska ideal var problem som ständigt upptog honom. GS menar att samma frågor också är centrala för JO. Frågan är om denna läsaart gör JO:s insats inom den kristna folkbildningen, inom kampen för ett kristet samhällsliv och för kvinnoemancipationen rättvisa. Frågan är också om den gör GS:s egna resultat rättvisa. Jag ska kommentera både urvalet av föreläsningar och urvalet inom de valda föreläsningarna.

Valet av H. C. Andersen-föreläsningen som utgångspunkt motiverar GS med att här förekommer flera av de teman och motiv som sedan återkommer i den skönlitteratur som ska analyseras. Analysen av föredraget sker emellertid inte förutsättningslöst utan inom ramen för det av GS i studien anlagda perspektivet med dess nedtoning av det kristna perspektivet och GS egen värdering av barnlitteratur i förhållande till vuxenlitteratur och flickskoleundervisning i förhållande till folkbildning och folkhögskoleundervisning. Det leder till att GS utelämnar H. C. Andersens starka gudstro, den ena av de två tankar som JO i sitt föredrag anser behärskar H. C. Andersen under hans uppväxt, och enbart nämner den andra tanken, hans tro på att vara ämnad till något stort och märkvärdigt, vilket GS tolkar som författardrömmar. I fråga om sagorna redogör JO för att H. C. Andersen tänkte sig att han berättade för barnen men att de vuxna som satt bredvid och lyssnade också skulle ha någonting

för tanken. Sagorna passar enligt JO för alla åldrar och för människor med skilda bildningsgrader. Hon anser att ingen bok i nyare tid har verkat starkare för att utbreda kärlekens evangelium på jorden än H. C. Andersens *Eventyr*. GS bortkopplande av den religiösa aspekten som JO lägger på H. C. Andersens författarskap gör att hon utelämnar JO:s höga värdering av litteratur som uttryck för en personlig tro och kristen livshållning och ett medel att få läsaren att se på världen på samma sätt som författaren gör.

I sitt föredrag om systerarna Brontë lyfter JO fram skolskildringen i Charlotte Brontës *Jane Eyre* som en skräckmålning och systerarnas senare upplevelse av frustration i lärarinnerollen. GS bortser från den historiska kontexten, som JO själv stryker under, och anser att JO identifierar sig med såväl negativa minnen från tidig skoltid som vantrivsel i lärarinnerollen. Vad GS utelämnar är JO:s inlagda kommentar till en lycklig skolupplevelse på en helpension dit de yngre systerarna flyttades för en kort tid. JO skriver att det är ett ideal för den som intresserar sig för flickors uppfostran att få samla några få omkring sig i ett vackert lanthem och "meddela dem vetande och livskunskap efter sitt hjärtas och sin tankes fria skön fjärran från kursplaner, statskontroll och allt desslikes". JO anser att det är bättre än att veta litet på många områden att skapa lust efter vetande och låta eleverna själva välja vad de vill veta. En annan positiv upplevelse som JO beskriver och GS utelämnar är att Charlotte Brontë under studietiden i Bryssel för första gången mötte en man som var henne intellektuellt jämbördig. Mannen var hennes lärare och det som gjorde ett djupt intryck på henne var hans hjärtelag, hans äkta religiositet och behov av att leva för andra.

Om Viktor Rydberg erbjuder JO inte mindre än åtta föredrag. Det handlar om Viktor Rydberg som göteborgare, om barnet i Viktor Rydbergs diktning och om olika enskilda verk. GS väljer att ta upp föredraget "Människokärleken i Viktor Rydbergs diktning". Föredraget ger en god bild av vad som i JO:s ögon gör en författare stor. Hon beskriver Viktor Rydbergs människokärlek som ett socialt patos riktat mot de små och förtryckta i samhället. Första gången möter detta patos i "De vandrarna djäkarna", där en adelsyngling genom nederlag och besvikelser får lära sig att det inte är som en ensam, irrande rid-dare utan som soldat i de djupa leden av de tu-

sende som verkar tyst och obemärkt, som han ska fortsätta sin kamp som sann kristen.

Bakom Viktor Rydbergs sociala patos och genomströmmande det står enligt JO hans religiösa syn. För sin tids ortodoxa framstod han visserligen som en farlig villolärare, men JO anser att Viktor Rydberg böjde sig i vördnad och kärlek inför Kristus, folkförsonaren, den störste förkunnaren och utövaren av människokärleken. Det JO främst framhåller är att Viktor Rydberg blev en stark etisk makt i sitt folk. Hon anser att hans dikter har fått förnyad aktualitet i den grymma samtidssituationen, där människokärleken brutalt trampades under fötterna.

I sina etiska föreläsningar utvecklar JO sina tankar om människovärdet som synonymt med personlighetsvärdet. Genom att utveckla gudstanken med sitt liv förmår människan att utveckla själsadel: hon kan bli en kvalitetsmänniska, en människa med livsstil, en fri personlighet, motsatsen till en massmänniska. Hon kan bli en människa som i ständig personlighetsutveckling vidgar sin värld och ingår i en allt vidare gemenskap för att till sist förmå se att hela världen och alla folk och deras utveckling i allt är beroende av varandra. I föredraget "Från Birgitta till Elsa Beskow" beskriver JO en kvinnlig tradition från den heliga Birgitta fram till Elsa Beskow, som hon själv samarbetat med i sin tidiga diktning. Den kvinnliga författaren har som andlig moder till uppgift att föda själar till Gud. De möjligheter till utveckling och självständighet som samtidens svenska kvinnor ägde såg JO som i första hand Fredrika Bremers förtjänst. Hon påbörjade inte en maktkamp menar JO utan verkade för kvinnors rätt till tjänst, rätt att sätta in sina speciella gåvor, väl utbildade, i det större hemmets, i samhällets liv.

GS gör viktiga iakttagelser av JO:s arbete för fred och demokrati inom ramen för folkbildningsverksamheten. Av speciellt intresse är GS:s betoning av skillnaden i människosyn mellan JO som förespråkar ett individuellt ansvarstagande för att utvecklas till en kvalitetsmänniska, framfört i föredraget "Bättre och sämre folk – vad är det för skillnad?", och makarna Myrdal, som i *Kris i befolkningsfrågan* (1934) förordar en aktiv, rationell socialpolitik för att höja folkmaterialets kvalitet. Avsaknaden av strukturell analys gör emellertid att GS inte kan använda sina iakttagelser från föredragen vid jämförelsen med JO:s skönlitteratur för vuxna. Föredragen lämnar goda lä-

sanvisningar till skönlitteraturen, speciellt genom sin inriktning på vad JO värderar högt hos en författare eller kulturpersonlighet. I stället fortsätter GS att söka förklaringar till texterna i JO:s privata levnadsöde. Det innebär att de motiv och teman i föredragen där GS funnit likheter med JO:s liv ännu en gång aktualiseras. Det sker nu i anslutning till Kristin Järvstads avhandling *Att utvecklas till kvinna. Studier i den kvinnliga utvecklingsromanen i 1900-talets Sverige* (1996). JO förnekas därmed en plats i den klassiska bildningsromanens tradition och placeras i stället i ett påstått outforskat fält, där den kvinnliga utvecklingsromanen skulle utgöra en specifik, avgränsad genre. Det förändrar den uppgift som GS förelagt sig att nu i anslutning till Järvstads definition av utvecklingsromanen lägga tonvikten på skildringarna av kvinnors vuxenblivande och att belysa de kvinnliga huvudpersonernas utveckling ur ett psykologiskt perspektiv. Det biografiskt-psykologiska perspektivet närmar GS:s analyser av skönlitteraturen till framställningen i Ying Toijer-Nilssons biografi över JO. GS ger samma beskrivning av romanernas tillkomst, uppmärksammar samma textställen, använder samma brevkommentarer och samma recensioner. Det finns många referenser till Toijer-Nilsson och slutsatserna blir inte oväntat likartade.

I analysen av *Inger Skram* lägger GS stor vikt vid huvudpersonens försök att av egen kraft skapa sig ett utrymme i världen, satsningen på yrkesarbete och ekonomiskt oberoende. Förklaringen till att religionen fått så stor plats i debutromanen är enligt GS att verklighetsförebilden hade en ovanligt stark tro, som hjälpte henne genom prövningarna. Med hänvisning till Toijer-Nilsson förklarar GS att *Inger Skrams* mäktiga religiösa inslag dock var en engångsföreteelse. Toijer-Nilsson knyter inte trosfrågan till verklighetsförebilden utan till JO i hennes författarroll. Visserligen skriver Toijer-Nilsson att ett så kraftigt religiöst inslag som i *Inger Skram* inte finns i någon mer skönlitterär bok av JO. Men hon gör det viktiga tillägget att JO lärde sig behärska sina stilmedel. Endera tog hon upp kristna frågor separat i sina andaktsböcker, eller också använde hon subtilare metoder. Toijer-Nilsson anser att JO:s underliggande kristendom därigenom blir mindre påträngande men ofta innerlig som i legenderna

Romanen *Inger Skram* jämförs med föredragen inom folkbildningsverksamheten i fråga om Inger Skrams förmåga att sätta upp mål för sitt

liv, hennes förhoppning att i äktenskapet förverkliga Fredrika Bremers ord att det är kvinnan som fostrar mannen och synen på litteratur som livshjälp. Nu finns det emellertid en föreläsning som är helt avgörande för förståelsen av *Inger Skram* och som hade kunnat ge GS underlag för en nyläsning av romanen. Det är föredraget om Henrik Ibsens *Brand*. I *Inger Skram* upprepas en av nyckelscenerna i *Brand*, den där Brand är beredd att offra livet i stormen för att hjälpa en man i själanöd men ingen är villig att sköta öskaret. Brand ropar: "Er Gud hjälper ingen över fjorden, men kom ihåg att min är med i båten!" Agnes förstår hans budskap och går i båten. Också sentensen att segerns seger är att mista allt – "evig ejes kun det tabte" – har sin motsvarighet i Inger Skrams insikt att hennes livs rytmer hade varit "Vinna, mista – mista, vinna" och hennes visshet att "varje förlust innerst varit en vinning". I sitt föredrag beskriver JO kallelsetanken, personlighetsetiken och den kompromisslösa idealismen i *Brand*. I sin tolkning av läsdramat betonar JO att det är Agnes osjälviska offer och hennes ord om att kyrkan var för liten och för trång och för mörk som vägledde Brand när han vill förmå fattigfolket att bygga en kyrka som skulle lyfta sina valv inte bara över tro och lära utan över allt i livet. Medan Brand får uppleva människoviljans nederlag står Agnes som en hälsning från den gudomliga barmhärtigheten.

JO visar i *Inger Skram* att hon håller fast vid liberalteologin och vill ha religionen som fortsatt emancipationsideologiskt fundament. Guds kallelse till den enskilde och ett liv i strävan efter en gradvis skeende fullkomning överordnas den lutherska kyrkans uppfattning att biologin var förutsättningen för kvinnans skapelsegivna kallelsegärning. Det är för kallet att uppfylla Gudstanken med livet som människan måste offra allt: "Om allt du gav förutom livet/ minns då att du intet givet", citerar JO i sitt föredrag om Ibsens *Brand*. JO betonar att Ibsen som författare kämpar för den livsgärning som han vet att Gud har lagt på honom: den att väcka folket och få det att tänka stort. JO:s egna författarambitioner bör ses i ljuset av föredraget och debuten med vuxenromanen 1919.

I analysen av *En av oss* (1927) fokuserar GS huvudpersonens utanförskap och ensamhetskänsla med utgångspunkt i JO:s privatliv. Toijer-Nilsson rubricerar sitt kapitel om romanen "En av oss – ensamma". GS följer Toijer-Nilssons beskrivning

av hur huvudpersonen Eva Colbjörnson lyckas arbeta sig ur sin bundenhet, sin inre fångenskap och till slut finna sig tillrätta som ansvarig för ett hem för föräldralösa barn. Huvudpersonens personlighetsutveckling knyts av båda till upplevelsen av obesvarad kärlek och förmågan att vända de dystra erfarenheterna till något gott. Båda pekar ut bokens citat ur Georg Eliots *Silas Marner* där Miss Priscilla beslutar sig för att "do credit to a single life, for God Almighty meant me for it" som förklaring till romanens titel.

Den inre resa som huvudpersonen i *En av oss* företar under sin konvalescens är en självanalys och en självuppgörelse, som ger henne styrkan och modet att avstå och därigenom förverkliga den kristna kärlekstanken och den kristna offer-tanken. I stället för den biografiskt-psykologiska förklaringen kunde även här litterära anspelningar och föredragen inom bildningsverksamheten givit en annan tolkning. Namnet Skram från debutromanen har en koppling till namnet Eva Colbjörnson i *En av oss*. Erik Skram, av Brandes utpekad som en av det moderna genombrottets män, gav 1879 ut romanen *Gertrude Colbjörnson*, som av många räknats till förebilden för Victoria Benedictsons *Pengar*. I dessa emancipationsromaner kritiseras uppfattningen att äktenskapet är kvinnornas enda väg till livsuppgifter. JO förespråkar liksom sina liberalfeministiska föregångare ett etiskt äktenskap men överordnar här liksom i debutromanen den kvinnliga huvudpersonens karaktärsdaning.

Titel *En av oss* kan likaväl anspela på att fosterbarnet Eva Colbjörnson till slut finner svaret på sin härkomst. Den av henne mycket beundrade Sophie Hammar, mor till hennes älskade, vet om och låter henne förstå på vilket sätt hon är släkt med familjen. Även om ingen annan i familjen vet att hon är *en av dem*, vet hon nu själv vart hon hör. Hon är för sin egen föreställning inte längre en utomstående och ovidkommande, ett ingenting från ingestans. Vetskapen om att hon har sin plats i generationernas rad tränger undan kärlekssorgen. Samma anlag som gjort Sophie Hammar till den människa hon är finns som embryo hos Eva Colbjörnson och ska kunna arbeta sig fram under livets gång. Personlighetsutvecklingen i *En av oss* är som i debutromanen knuten till förverkligandet av gudstanken i människan. Endast det Eva Colbjörnson frivilligt avstår från, äger hon för evigt. Eva Colbjörnsons ja till Guds vilja är en stark markering av den betydelse JO

tillskrev kvinnorna – inklusive de kvinnliga författarna – i samtiden som (själa)vårdare, lärare och (moraliska) fostrare. Av föredragen hade främst "Ensamma människor och deras problem", där ensamheten förklaras vara en nödvändig betingelse för ett liv i verklig gemenskap, och föredraget om de andliga förmödrarna "Från Birgitta till Elsa Beskow" kunnat användas för en jämförelse med motiv och teman.

I fråga om JO:s tre böcker om Helga Vilhelmina från 1930-talet behandlar Toijer-Nilsson de tre böckerna var för sig, stryker under att religionen skildras som en integrerad del i de skildrade människornas liv, ser flickans mognadsprocess som stadier på livets väg och folkhögskoleutbildningens betydelse för denna mognadsprocess. GS behandlar däremot romantrilogin *Helga Vilhelmina* (1933), *Världen växer* (1936) och *Värdrädet* (1938) som en bok och fokuserar bildningssynen, ensamhetstemat och demokratiseringsprocessen. Även om GS ser en spänning mellan den vetgiriga lilla flickan som vill läsa och lära och präglas av en stark framtidstro och hennes samtidigt pågående inre kamp mot ensamhet och utanförskap, blir hennes slutsatser desamma som Toijer-Nilssons: Helga Vilhelmina blir en modern flicka med en egen livsuppgift. Hon väljer att utbilda sig till lanthushållslärare för att kunna hjälpa kvinnorna på landsbygden att sköta sitt tunga arbete på ett rationellare sätt.

Eftersom *Helga Vilhelmina* 1933 utgavs som en fristående berättelse finns det ingen anledning att betrakta trilogin som en bok. Däremot finns det en strukturellhet mellan den första delen och de två följande som är väl värd att beakta. JO fortsätter i trilogin arbetet med att beskriva vad en personlig social kristendom i evangeliets anda innebär omsatt i vardags- och samhällsliv. Det mest iögonfallande är att GS här inte uppmärksammar den parallell som finns mellan föredraget om H. C. Andersen, "Skomakarpojken från Odense", och Helga Vilhelmina, "skomakarflickan från Bohuslän". Skildringen av Helga Vilhelminas uppväxt i det fattiga skomakarbo-stället är en direkt parallell till den beskrivning som JO i föredraget ger av H. C. Andersens förhållanden. H. C. Andersens far var något av en filosof på egen hand. Han hade en hylla med böcker i verkstaden och gjorde en dockteater till sonen. Han berättade och läste högt för den lille. Det självupplevda kommer sedan tillbaka i H. C. Andersens sagor, som utbreder kärlekse-

vangeliet på jorden. Helga Vilhelminas fosterfar, lappskomakaren på Ljunget, spelar samma roll i hennes liv. Också hon blir en berättare. När hon har tjänst på Sörgården berättar hon sagor för de försummade barnen så som skomakaren berättat för henne. I nästa del, *Världen växer*, sjunger Helga Vilhelmina för de vanvårdade barnen i Vrå och finner till sin egen förvåning att hon kan göra verser till melodier. För de ivrigt lyssnande vännerna, systrarna på Nol, berättar hon senare de historier som hon hört fröken Harriet på Myckleby herrgård berätta.

Fadern lärde Helga Vilhelmina att det viktigaste i livet är att lyssna till Guds röst inom en och tyda den. Till skillnad från H. C. Andersen har Helga Vilhelmina en mor, vars Gud är en annan än faderns. Fostermodern Johanna anser sig ha gjort rätt mot Gud och sitt samvete i fråga om fosterdottern under hennes uppväxt och ser inte något konstigt i att flickan efter den egne sonens födelse fått lämna hemmet och ta tjänst. Ändå hemsöks hon av samvetsksval. Johanna läser i sin Bibel och förstår till sist att det var kärlek som fattades för att få vägen att väga jämt. När den egne sonen blir dödssjuk inser Johanna vad förlusten av dottern betytt för maken. Sonen överlever och Johanna går och hämtar hem Helga Vilhelmina. Den familjekrets som fosterdottern inte hade kunnat komma in i tidigare öppnades för henne. Hemmet hade blivit fullkomligt och gott genom att modern själv läst och tolkat den heliga skrift och omsatt kärleksevangeliet i praktisk handling.

I *Världen växer* beskrivs Helga Vilhelminas fortsatta läroår. Efter skomakarens död är det inte till prästen Helga Vilhelmina går för andlig ledning utan till sin tidigare skollärlarinna. Av henne får hon rådet att inte grubbla så mycket på trosfrågorna utan att bara försöka göra det som hon visste var Guds vilja. Lärarinnan råder henne också att söka sig till en folkhögskola, som är en skolform där unga människor kan få lära känna sig själva, sin tid och sin värld. Folkhögskolan blir det nya hem, den nya gemenskap som öppnas för Helga Vilhelmina. I *Vårdträdet* preciseras förutsättningarna för en lärar/fostrar/författarroll som gör anspråk på att vara en etisk makt i samtiden. Betoningen av att alla människor har kommit från Gud och är ämnade av Gud till något meningsfullt präglar skolans karaktärspedagogik. Helga Vilhelmina tycker att en port öppnas för henne. Som levande person-

lighet vill hon nu komma in i den stora enheten av levande människor och vara med och nyskapa världen. Helga Vilhelmina är beredd att i liv och verksamhet omsätta Bergspredikans ord i handling.

JO:s föreläsning "Grodperspektiv eller fjällsyn" visar den syn på personlighetsutveckling och vidgad familjegemenskap som strukturerar Helga Vilhelmina-trilogin. JO betonar i detta föredrag att människor till skillnad mot djur har möjligheter att välja. Människan är född inom en begränsad sfär men en inre röst bjuder henne att vidga sin värld. Att stanna i det låga och trånga anser JO vara att kränka det dyrbaraste i vårt eget inre. Att befria sig från självupptagenhet är nödvändigt för att vinna en vidare syn, ett rikare perspektiv, en större gemenskap, världsmedborgarskap. Barnet har grodperspektiv men börjar processen att bryta ner gränser och vidga synkretsen. JO anser att detta borde pågå livet igenom. Tanken på personlig utveckling tenderar dock att försvinna med åldern. Man slår sig till ro. Hemkänslan blir självisk och uteslutande. Familjeegoismen beskrivs som grogrund för den nationella egoism ur vilken kriget växer. Motsatsen till grodperspektiv är fjällsyn, de stora synerna. Gandhi ges som exempel på vad en personlighet som går emot den stora allmänhetens trånga själviska tänkande. JO anser att det västerländska tänkandet och handlandet har fört oss till avgrundens brant. Grodperspektivet har inneburit att människorna avsagt sig ansvar för världsskeendena. Fosterlandskänslan har förvandlats till nationalism. JO vill i stället se fosterlandet som det större hemmet, den del av världen som vi närmast har ansvar för, men samtidigt se att hela världen och alla folk och deras utveckling i allt är beroende av varandra. JO menar att den enskilde måste arbeta på sin mänskliga utveckling. Respekten för det gudomligt mänskliga inom alla människor, klarast uttryckt i Människosonens tänkande och handlande, är utgångspunkten för den enskilde att ta sitt ansvar och finna nya vägar till samarbete inom mänsklighetens stora familj.

Särskilt *Vårdträdet* stryker under JO:s i föredraget framförda uppfattning att det först och främst gäller att skapa fram viljan till en ny syn, som kan förvandla människor från åskådare till arbetare för världsfredens och världsmedborgarskapets idé. Den starka betoningen av självkänedom som grund för mänsklig växt, förverkli-

gandet av gudstanken, innebär som JO beskriver i ett föredrag från 1958, "Att förstå sig själv", dels mod att se sig själv som man verkligen är, dels en frigörelse från jaget, som leder till en saklig, objektiv syn på människor, ting och tillvaro. I själens djup finns enligt JO:s mening förbindelsen med de övervärldsliga kraftkällorna, den skapande livsmakten, levande Gud. Det som främst utmärker Helga Vilhelminas yrkesval är självförglömmelse och saklighet så som JO här definierat begreppen. Andra föredrag som fokuserar personlighetsutveckling i betydelsen att närma sig till det som Gud ämnat människan till är "En människa med livsstil", "Sanning i vardagslivet", "Att känna sig själv – att känna andra", "Är jag sämre än andra?" och "Bättre folk och sämre folk – vad är det för skillnad".

I sin sista bok riktad till vuxna läsare, novellsamlingen *Bukett i november* gestaltar JO enligt GS en offermoral som kan förefalla otidsenlig, förtryckande och grym. Avläst mot sin tidsbakgrund tycker sig GS urskilja att samtidigt som offerrollen är idealiserad finns det en kluvenhet i budskapet som hon vill undersöka. *Bukett i november* bedöms av såväl Toijer-Nilsson som GS vara en vemodig, mörk och pessimistisk bok. Ett antal livsöden summeras. Mänskligt lidande knyts av GS till kravet på pliktuppfyllelse och självuppoffring medan den kritik av offermoralen som GS utläser förbinds med kvinnogestalter, som starkt och självständigt trotsar konventionerna.

Fallbeskrivningarna i novellerna utspelas genomgående vid dödsbäddar. JO såg med sin kristna evighetstro döden som ännu en gräns att överskrida och människans liv efter döden som en fortsatt möjlighet att utvecklas och fullkomnas. Detta framgår av föredraget om "Kärlekstanken hos Viktor Rydberg" i JO:s diskussion av dikten "Det döda barnet" liksom av skolskildringen i *Vårdrädet*, där en av de unga dör. GS hänvisar till Lena Käreland (1992) för en diskussion av den kristna offertanken och till Ellen Key för den kvinnliga moderligheten, vars omsorger även ska gå utanför den egna familjen, vilket enligt min mening är ett missgrepp eftersom JO:s egna föredrag är inriktade på båda dessa frågor. Att i analysen av *Bukett i november* bortse från JO:s evighetstro och hennes syn på lidandet som ett livsvärde är en reducerande läsart.

Den historiska kontext som ger *Bukett i november* mening är den kristna människosyn,

världsuppfattning och politik på Bergspredikans grund, som JO beskrivit i sina föredrag. Den större komplexiteten och kritiska motströmmen i texterna kan hänföras till att JO i novellsamlingen undersöker hur väl hon i sin vårdar/läraryrke/fostrarroll har förvaltat de möjligheter som förmödrar som den heliga Birgitta och Fredrika Bremer lagt i hennes händer. För att få ett sakligt, objektivt perspektiv på sig själv skapar JO en ramberättelse till *Bukett i november*, där novellerna uppges vara nedskrivna av en sjuksköterska och efter hennes död anförtrodda författaren för urval, redigering och publicering.

Ramberättelsen handlar om sjuksköterskan Elisabeth. GS anser att ramberättelsen anslår den ton av underordning och offer, som präglar många av novellerna i samlingen. GS beskriver hur Elisabeth efter en genomgripande händelse i sitt liv avbrutit sina studier för att i stället utbilda sig till sjuksköterska. Hennes teaterintresse hade tidigare varit henne till stor hjälp att övervinna blyghet, reservation och hämningar. Med sin nya yrkesinriktning fick emellertid Elisabeth avstå från teatern liksom från mycket annat. GS missuppfattar Elisabeths teaterintresse. Det är inte genom rollspel utan som åskådare på teatern som Elisabeth tidigare fått kunskap om människor och hjälp att övervinna sin rädsla. Avståendet som GS betonar framhålls av Elisabeth som en vinst. I stället för att vara åskådare fick Elisabeth i sin yrkesutövning en viktig roll vid sidan av läkaren och prästen i Livets egen teater. Ramberättelsen beskriver alltså samma övergång från att vara åskådare till att bli en aktiv medarbetare som i det ovan diskuterade föredraget "Grodperspektiv eller fjällsyn".

JO utvecklar i *Bukett i november* den pietistiska tradition, som påverkat förkunnelse och själavård i Sverige, speciellt schartaunismen, som JO växt upp med. Inom pietismen beskrivs religiös utveckling i psykiska termer. Pietismen var ursprungligen en individualistisk fromhetsriktning som uppstått i opposition mot den lutherska ortodoxins kollektiva kristendomstyp. Praktisk och social inriktning, undervisning och mission utmärkte fromhetsriktningen. Det första ledet i nådens ordning, människans religiösa utveckling, är Guds kallelse. Därefter följer upplysning, pånyttfödelsen och helgelsen. Helgelsen är människans strävan efter en gradvis skeende fullkomning, den process som JO kallar personlighetsutveckling.

Det emancipatoriska ligger i att Guds uppfordran till människan kan riktas till kvinnan likaväl som till mannen. Redan Fredrika Bremer ifrågasatte i sitt genmäle till biskop J. O. Wallin 1827 att kvinnans kallelse som maka, mor och husmor var hennes enda av Gud och naturen givna bestämmelse i livet. Fredrika Bremer hävdade att mannen inte skulle vara kvinnans närmsta mål här på jorden liksom kvinnan inte är mannens. I stället ansåg hon att moraliskt fullkomnande var målet för båda könen och att ogifta kvinnor i alla tider bevisat att de kunnat komma så långt i moraliskt fullkomnande som det är möjligt för människor. JO hävdar alltså precis som Fredrika Bremer kvinnan som fri andlig varelse med rätt att bli en Herrens tjänarinna genom att lyssna till Guds röst inom sig.

Sjuksköterskan Elisabeth i *Bukett i november* får sin kallelse och tar avstånd från "världslig" kultur. Hon utvecklar själsadel genom sitt utgivande arbete för andra. Av hennes berättelser framgår att för att nå vilan i Gud måste människan bryta sin egocentricitet och underordna egenviljan under Guds vilja. Samtidigt understryks i novellsamlingen liksom i JO:s föredrag om Ibsens *Brand* att mänsklig kraft inte räcker till utan människan är beroende av den gudomliga barmhärtigheten.

I de övriga novellerna behandlar JO som GS noterar samma motiv och teman som i tidigare verk. Kritiken, radikalismen och oppositionen mot den rådande ordningen är som tidigare knutet till att människovärdet för JO sammanfaller med personlighetsvärdet. Det innebär att också kvinnan utifrån sitt egenvärde och sin strävan att förverkliga gudstanken med sitt liv framstår som en fritt, självständigt tänkande och handlande personlighet som vågar sätta "personligt viljande mot opinionens tryck", som JO uttrycker det i föredraget "En människa med livsstil".

Gunilla Domellöf

Karin Fabreus, *Sagan, myten och modernismen i Pär Lagerkvists tidigaste prosa och Onda sagor*. (Acta Universitatis Stockholmiensis XLV). Almqvist & Wiksell International. Stockholm 2002.

Av både forskare och en större allmänhet ses Pär Lagerkvist kanske främst som en siare, en ständig sökare och metafysisk grubblare över livsgåtorna. Hans verk uppvisar också en påfallande enhetlig-

het vad gäller teman och motiv. Under hela sitt författarskap brottades han med grundläggande existentiella frågor. Vilken är den ogripbara makt som styr skeendet? Vad är egentligen själva meningen med allt, med livet och med lidandet? Spörsmål av detta slag har formulerats på olika sätt i så gott som alla hans böcker – det må vara poesi, prosa eller dramatik. Det mytiska och bibliska inflytandet på författarskapet är även uppenbart. Ändå kan konstateras att Bibelns betydelse och det påfallande bibliska tonfallet i Lagerkvists texter hittills endast bitvis har utretts av forskarna. Lagerkvists relation till sagan har heller inte studerats i någon större utsträckning. Hans förhållande till modernismen har dock behandlats, bl. a. av Urpu-Liisa Karahka, som visat att Lagerkvists lyrik från 1910-talet är exempel på hur expressionismen gjorde insteg i svensk poesi. Däremot har Lagerkvists prosa inte närmare analyserats med avseende på det modernistiska.

Karin Fabreus har alltså tagit sig an viktiga och delvis förbisedda frågeställningar i sin avhandling *Sagan, myten och modernismen i Pär Lagerkvists tidigaste prosa och Onda sagor*, där hon studerar hur en ny, experimenterande modernistisk prosa tog sig uttryck i Lagerkvists tidiga verk. Det är den unge Lagerkvist som står i centrum, en utåtriktad och stridbar Lagerkvist som skilde sig från de senare årens sfinxartade och närmast extremt tillbakadragne diktare. Under 1910-talet skrev Lagerkvist kampdikter i *Stormklockan*, *Brand* och *Norrskensflamman*. Han var politiskt och konsteoretiskt radikal och gick kraftfullt till angrepp mot den samtida litteraturen, som han fann dekadent. Den förmådde inte gestalta den moderna människans villkor eller tidsandan. I programskriften *Ordkonst och bildkonst* 1913 lanserade han nya estetiska ideal, bl. a. teorier om den mytiska litteraturen som förebild för den moderna ordkonsten. Han prisade särskilt den primitiva och den österländska konsten för dess "obändiga, blodfulla inbillningskraft". Den unge Lagerkvist, som gick i spetsen för den dynamiska utveckling som under 1910-talet ägde rum på det litterära området, deltog livligt i debatten om den moderna konsten, inte bara med programskrifter utan också med artiklar och recensioner.

I den äldre Lagerkvistforskningen, ungefär fram till 1970-talet, inriktade sig forskarna i första hand på författarens livsöskådning, ofta i ett